

A messze múltból eljutottunk a máig, de a fejlődés nem áll meg, a változások érnek. Megfogalmazásuk és regisztrálásuk a jövőendő nyelvészeinek feladata.

HÓNYI EDE

Két magyar eredetű román 'irtás'-t jelölő helynév: *iertăș*, *iertoi* és származékai

1.1. Románia hegyes-dombos vidékein számos olyan román helynévtípus található, amelynek az alapján 'irtás'-t, 'erdőkivágás'-t jelentő közszó (appellativum) áll. Különösen az erdős hegyvidéki területeken gyakoriak ezek a helynevek, de számosak olyan vidéken is, ahol már hiányoznak vagy jelentéktelen nagyságúak a régen kiterjedt erdők, mint pl. a Mezőségen vagy a Partiumban.

Eleinte a hegyvidéken vándorpásztorodást folytató románság az idők folyamán letelepült. Az általuk létrehozott kisebb települések, házcsoportok általában irtott erdők területén keletkeztek, s majd később falvakká terebélyesedtek. A települések s azok lakói lélekszámának növekedése újabb erdőirtásokat váltott ki, szükség volt újabb szántóföldekre és kaszálókra. Erdélyben a földesúri és várbirtokok területén szívesen látott a zselléreként és jobbágyként letelepülő románság. E birtokok urai különféle engedményekkel és kedvezményekkel igyekeztek az erdők irtását elősegíteni, ami lehetővé tette e birtokok jobb gazdasági kihasználását.

1.2. A múlt század vége fele a román szakirodalom is kezdte tanulmányozni az irtásokat megnevező és jelölő román helyneveket. IORGU IORDAN akadémikus e tanulmányokat rendszerezte és összefoglalta a *Bezeichnung für "Rodenland" in der rumänische Toponomastik* (*Zeitschrift für Ortsnamenforschung* 4 [1925]: 48–60, 171–83) című tanulmányában, majd később a *Toponimia românească* (Bukarest, 1963. 22–6) román névtani alapmunkájában.

2.1. I. IORDAN megállapította, hogy aránylag kevés az olyan 'irtás'-t jelölő helynévtípus, amelynek alapján latin eredetű román közszó áll; ilyenek: *Arsa* (<r. *ars*(*á*) 'égett' <lat. *arsurus*), *Curatura* (<r. *cură* 'tisztítani' <lat. *curare*), *Runc* (<r. *runc* 'irtás' <lat. *runcus*) és *Tăietura* (<r. *tăia* 'vágni' <lat. *taliere*) és ezek származékai mint például *Arșița*, *Curăturile*, *Runcușor* stb.

2.2. A legszámosabb csoportot azok a román 'irtás'-t jelölő helynévtípusok alkotják, amelyek szláv eredetű román közszavakon alapulnak. Tekintettel arra, hogy a legtöbb ilyen román közszó esetében nincs még biztosan megállapítva, hogy melyik szláv nyelvből kölcsönözték, azért vö. rövidítéssel az ószláv etimont adjuk meg. Megjegyzendő még, hogy néhány helynévtípus alapján szláv eredetű román közszó áll vagy állott, a következők: *Cîrcea* (vö. szbh. *krĕ*), *Certej* (<r. *certej* <szl. *čertež*) *Jariște* (<r. *jarîște*, vö. ószl. *žarištŭ*), *Laz* (<r. *laz* <szl. *laz*, néha m. *láz*), *Lom* (vö. ószl. *lomŭ*), *Otășău* (vö. bg. *otes*), *Lucina* (<r. *lucina* <szl. *lučina*), *Pîrlitura*

(< r. *pîrlitura* < r. *pîrli* / < bg. *пърѝѝѝ* / + -tura román igenévképző), *Pleş* (< r. *pleş*, vö. ószl. *plěšl*), *Poiana* (< r. *poiană*, vö. ószl. *poljana*), *Pojar* (< r. *pojar*, vö. ószl. *požarŭ*), *Priseaca* (< r. *priseaca*, vö. ószl. *prěšěka*), *Seci(u)* (< r. *seci*, vö. ószl. *sěkü*), *Trebişu* (vö. ószl. *trěbiti*) s ezek származékos alakjai, stb.

E helynévtípusok egyenlőtlen elosztásban és gyakoriságban jelennek meg a mai Románia egyes vidékein. Egyes helynévtípusok csak bizonyos vidékekre jellemzőek, mint pl. *Lom*, *Otăsău* (Havasalföld, Olténia), *Certej* (Máramaros, Erdély nyugati része, Bánát egy része), mások az egész román nyelvterületen elterjedtek mint pl. *Laz*, *Pîrjol*, *Pleş*, *Poiana*, *Priseaca* stb.

2.3. Erdély, Máramaros, Partium, Bánság és Moldva nyugati peremvidékén több olyan 'irtás'-t jelölő helynévtípus ismeretes, amelynek az alapján magyar eredetű román közszavak állnak. Ezek a *Ĭertaş* (< r. *Ĭertaş* < m. *irtás*), *Ĭertoĭ* ~ *Ĭertăoĭ* ~ *Ĭertăvoĭ* (< r. *Ĭertoĭ* ~ *Ĭertăoĭ* < m. *irtovány*), *Pîrjol* (< r. *pîrjol* < m. *perzsel/és* /), *Văgaş* (< r. *văgaş* < m. *vágás*) és bizonyos esetekben Erdély északi részén és Máramarosban a *Laz* (< r. *laz* < m. *láz*). Ez utóbbi helynév román appellativuma a legtöbb esetben azonban szláv eredetű: *laz*. (A *Ĭertaş*, *pîrjol* és *văgaş* román kölcsönszavakra vonatkozólag lásd TAMÁS LAJOS, Etimologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente in Rumänischen. Bp., 1966. 463, 622, 840–1).

3.1. A román tanulmányok a *Laz*, *Pirjol*, és *Văgaş* (néha *Ogaş*) helynévtípusokat ismertetik, de nem foglalkoznak az Erdélyben, Máramarosban és a Partiumban igen gyakori két rokon eredetű *Ĭertaş* és *Ĭertoĭ* (*Ĭertăoĭ*, *Ĭertăvoĭ*) helynevekkel, amelyeknek a román nyelvjárási közszavai (appellativumai) a magyar *irtás*, *irtovány* közszavakból származnak mint kölcsönszavak. E két helynévtípus tanulmányozása hiányának oka elsősorban az, hogy nem tartoznak az ún. makro-helynévrendszerbe, de igen gyakoriak a határnevek között, az ún. mikro-helynévrendszerben. Ezek a helyek igen gyakran a román–magyar párhuzamos helynévadás eredményei, amikor is egy-egy irtott részt ugyanazon tárgyi-szemléleti alapon nevezett el a két népesség (I. KNIEZSA ISTVÁN, A párhuzamos helynévadás. Bp., 1944. 43–7). Ilyen párhuzamok a m. *Irtovány* ~ r. *Ĭertoĭ* (*Ĭertăvoĭ*, *Ĭertăoĭ*) és a m. *Irtás* ~ r. *Ĭertaş*.

Mivel az erdélyi falvak többségében a magyar lakosság jelent meg először, ezek a helynevek román kölcsönzések, átvételek is lehetnek, amelyeket elősegített a magyar eredetű román *Ĭertaş* és *Ĭertăoĭ* (*Ĭertăvoĭ*) közszavak nagyfokú elterjedése az erdélyi román nyelvjárásokban. Ugyanakkor ezek a helynévtípusok olyan hegyi falvakban is előfordulnak, ahol magyar népelem nem lakik vagy nem lakott. Itt a helybéli román lakosság a régiségben elterjedt e két magyar eredetű közszó alapján kreálta a szóban forgó helyneveket.

3.2. A Román Nyelvatlasz (új sorozat, 2. kötet) 593. és 594. térképe tükrözi e magyar eredetű román közszavak (appellativumok) XX. századbeli területi elterjedését. Az 593. számú *Laz* címszóval jelzett térképen, arra a kérdésre, hogy: "hogyan nevezik azt a helyet, ahol valamikor erdő volt?", a következő feleleteket is feljegyezték: (272. kutatópont, Nagybuny, Máramaros) *Ĭertaşu*, (279. kp. Oláhboksa, Szilágy megye) loc. *Ĭertuit*, *Ĭertitură*, (349. kp. Tőkésbánya, Máramaros) *Ĭertaşurĭ*. Az 594. számú *Lăzuim* 'irtunk' címszavú térképen megtaláljuk a 272. kutatópontnál

(Nagybuny, Máramaros) o *ǰertuit*, *ǰertuǰesc*, a 279. és 334. kutatópontoknál (Tőkésboksa, Máramaros és Nagymajtény, Szatmár megye) *ǰertuǰesc* és a 349. kutatópontnál (Tőkésbánya, Máramaros) *am ǰertuit* igéket. Napjainkban Kolozsvár környékén jegyeztem fel ma is élő nyelvjárási igealakokat: *ǰertǰoǰesc pǰdurea* 'irtom az erdőt' (Kolozstótfalu), *a ǰertui* 'irtani' (Sztolna, Kolozs megye).

Megállapítható, hogy *ǰertaş* és *ǰertoǰ* (*ǰertǰvoǰ*) s azok igealakjai az erdélyi román nyelvjárásokban az irodalmi nyelv hatására egyre jobban kiszorulnak, eltűnnek, csak az idősebb nemzedék használja, ugyanakkor e közsavak alapján alkotott *ǰertaş* és *ǰertoǰ* (*ǰertǰvoǰ*) helynevek és azok származékos alakjai igen elterjedtek.

3.3. A r. *ǰertaş* helynév változatai *ǰertaşu*, *ǰertaşuri*, *ǰertaşurile* (egyes-, többes szám, névelős és névelőtlen formák). Létezik *Rǰtaş*, *Rǰtaşuri* változat is, amelynek az alapján a magyar eredetű r. *rǰt* (< m. *rét*) és a *ǰertaş* (többes szám *ǰertaşuri*) szóalakok vegyülése áll.

3.4. *ǰertoǰ* származékos alakváltozatai már sokkal számosabbak: *ǰertǰoǰ(u)*, *ǰertoaǰa*, *ǰertǰvǰi(u)*, *ǰertǰvoǰ(u)*, *ǰertoǰile*, *ǰertǰoǰile*, *ǰertǰoǰie(le)*, *ǰertoaǰie(le)*, *ǰertaje(le)*. E variánsok egy részét már a XVIII. században feljegyezték: 1755: *Irtovan* (Sztolna), 1750: *La Irtoj*, 1763: *La Irtovej* (Magyargyerőmonostor), 1767: *La Irtevej* (Gesztrágy), 1770: *la ǰertaju* (Esküllő), 1789: *La Irtoaje* (Felsőtök), 1799: *La Iertoaje* (Borsa), 1803: *Irtovalye* (Magyargyerőmonostor), *Iertevoj* (Magyarfodorháza) stb. (lásd SZABÓ T. ATTILA, Kalotaszeg helynevei. Kolozsvár, 1942. 79, 86, 147; SZABÓ T. ATTILA–GERGELY BÉLA, A kolozsmegyei Borsavölgy helynevei. Kolozsvár, 1945. 80, 83; SZABÓ T. ATTILA–GERGELY BÉLA, A szolnok-dobokai Töki völgy helynevei. Kolozsvár, 1945. 15).

3.5. A feljegyzett, a mai élő változatok és a román–magyar párhuzamos *ǰertǰoǰ* (*ǰertoǰ*, *ǰertovaǰ*) ~ *Irtovány* helynévtípusok kétségtelenül utalnak arra, hogy a *ǰertǰoǰ* (stb.) alakok a m. *irotvány* (*irtovány*) nyelvjárási közsóból származnak. A m. *irtvány* közsónak is többféle nyelvjárási változata van: *irotvány*, *irtovány*, *irivány*, *iratvány* stb. (l. SZABÓ T. ATTILA, i. m.; SZABÓ T. ATTILA–GERGELY BÉLA i. m.; JANITSEK JENŐ–HINTS MIKLÓS, Az erdélyi Melles-völgy helynevei. MND. 102 [1992]: 445), míg a székely részeken *orotvány*, *ortovány*, *ortvány*, *orvány* stb. változatok élnek. A román *ǰertoǰ* (*ǰertǰvoǰ*) alapján hangtani okok miatt csak az első öt magyar változat állhat.

Megfigyelhetők, hogy a román szóalakok között átmeneti formák is találhatóak, ahol még megőrződött a labiodentális *v*, mint a *ǰertǰvoǰ*, *ǰertǰvǰi*, a régiségben *ǰertovan* szóalakoknál.

A r. *ǰertoǰ*, *ǰertǰuoǰ*, *ǰertǰvoǰ* stb. szóalakváltozások lassú átalakulások eredményei. A magyar *ny* kétjegyű mássalhangzó a román nyelvben szabályszerűen *j*-sül: *ny* > *i*, l. lat. *cuneum* > r. **cun'u* > r. *cui* 'szeg', m. *oltvány* ~ *oltovány* > r. *nyj. oltoǰ*, vagy m. *bánya* > r. *baja*. A m. bilabiális *v* > *µ* félhanggá vált, és az utána következő *a* > *µa* hangsúlytalan kettőshangzóvá alakult (*ǰertuoǰ*), majd az *µao* diftongus *o* hanggá egyszerűsödött (*ǰertoǰ*). Tehát m. *Irtovány* > r. *ǰertouǰ* > *ǰertoǰ*.

Ehhez hasonló változást szenvedett például a *szavatos* szó román átvétele és hangilleszkedése: m. *szavatos* ~ *szovatos* > r. **sǰuǰduş* > r. **sǰuǰduş* > r. **sǰodaş* > r. *soduş* (PETROVICI, EMIL, O particularitate a fonetismului maghiar oglindita in elemente

maghiare ale limbii române: Studii și cercetări științifice. Cluj, Seria 3. nr. 3–4, an 5., 1954, 451).

4.1. Végezetül megállapíthatjuk, hogy a *ĵertaș*, *ĵertoĵ* (*ĵertăoĵ*, *ĵertăvoĵ*) kiveszőfélben lévő magyar eredetű román nyelvjárási közzavak (appellativumok) többféle módon kapcsolódnak az erdélyi román helynévrendszer kialakulásában; egyrészt párhuzamos névadással r. *Ĵertaș* ~ m. *Irtás*, r. *Ĵertoĵ* (*Ĵertăvoĵ*, *Ĵertăoĵ* stb.) ~ m. *Irtovány*, máskor fordítással, főként olyan helyeken, ahol a románság a magyarok letelepedése után vándorolt be, ritkábban kölcsönzéssel és hangilleszkedéssel. E két utóbbi eset feltételezi az előzőleg letelepült magyarság helynévrendszerének a román betelepülés előtti kialakulását. Azokban a román lakosságú falvakban, ahol soha nem lakott magyarság, ott a tárgyalt helynévtípusokat a románság hozta létre a magyar eredetű román *ĵertaș* és *ĵertăoĵ* (s változatai) nyelvjárási közzavak (appellativumok) segítségével.

JANITSEK JENŐ

Hajdú és társai

Cédulák közt matatok. Lassan összeáll egy kis tanulmány a Névtani Értesítőbe. Hajdú Miska 60 éves.

Emlékek közt kutatok. Felvillan egy csillogó víztükör képe a Csepel-szigeti Duna-tájon: diákévek, helynévgyűjtés, Miska, Erzsi meg én... Aztán a falusi kiskocsmá. Talán ott szólítottuk először Miskának. Merthogy kollégává és barátá fogadott bennünket szinte rögtön, pedig még hallgatónak is jóformán kezdők voltunk. Meg a Magyar Névtani Dolgozatok indítása. Csodálatra méltó az a bizalom, amellyel a kezdőket megajándékozta, megajándékozta. Egyszer már tisztességesen meg kellene köszönni neki ezt a rengeteg önzetlenséget. De szinte hallom a hangját: "Ugyan, ne vacakolj..." És nevet egy harsányat, olyan jóízű alföldieset. Leültet a kis asztala mellé, vörösborral kínál, akkurátusan megpiszkálja a pipáját, és mielőtt megszólalhatnék, már meg is előzött: "Hogy vagytok?" Körülötte a földön, a fal mellett névtani, csoportnyelvi kiadványok bálái. Elgondolkodom: milyen szerencséje van ennek a tanszéknek, a magyar népnyelv- és névkutatásnak meg nekünk, akik barátai lehetünk. Kívánom, hogy még sokáig ebben a szerencsében legyen részünk!

*

Szerintem senki sem hívta és hívja *Hajdú*-nak, így szimplán, még távollétében, említve sem. *Hajdú Mihály tanár úr*, *Hajdú tanár úr* – így a diákok, mi meg csak úgy egyszerűen: *Miska* vagy *Hajdú Miska*. Magyarázattal tartozom tehát a címválasztás miatt. Szófejtésre vállalkoztam, de nem a családnevet boncolgatom, hanem az alapjául szolgáló szót és társait.